

İBN ÂŞÛR TEFSİRİ'NDE KIRAATLERİN SARF VE NAHİVLE TEMELENDİRİLMESİ: DİLBİLİMSEL BİR YÖNTEM OKUMASI

JUSTIFYING THE QIRĀ'ĀT THROUGH ŞARF AND NAĦW IN IBN 'ĀSHÛR'S TAFSĪR: A
LINGUISTIC METHODOLOGICAL STUDY

MUSTAFA HATİPOĞLU

DR. ÖĞR. ÜYESİ, ORDU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRĀAT İLMİ ANABİLİM DALI
ASSISTANT PROFESSOR, ORDU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF READING THE QUR'ÂN AND QIRĀ'ĀT SCIENCE
ORDU/TÜRKİYE

meynir63@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-1891-4866>

ALİM HATİP

DR. ARŞ. GÖR., ORDU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TEFSİR ANABİLİM DALI
ASSISTANT PROFESSOR, ORDU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF. TAFSİR
ORDU/TÜRKİYE

alimhatip@odu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0001-5357-7565>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1746899>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
20 Temmuz / July 2025

Kabul Tarihi / Accepted
16 Aralık / December 2025

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as: Hatipoğlu, Mustafa – Hatip, Alim "İbn Âşûr Tefsiri'nde Kiraatlerin Sarf ve Nahivle Temellendirilmesi: Dilbilimsel Bir Yöntem Okuması [Justifying the Qirā'āt Through Şarf and Naĥw in Ibn 'āshûr's Tafsîr: A Linguistic Methodological Study]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/2 (Aralık/December 2025): 755-782.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası [CC BY-NC 4.0] /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International [CC BY-NC 4.0].

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

İBN ÂŞÛR TEFSİRİ'NDE KIRAATLERİN SARF VE NAHİVLE TEMELLENDİRİLMESİ: DİLBİLİMSSEL BİR YÖNTEM OKUMASI

Öz

İbn Âşûr (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsirinde kıraatlerin dilbilimle temellendirilmesine yönelik önemli bir metodoloji ortaya koymaktadır. Çalışmada onun bu yöntemi doğrultusunda sahih kıraatleri temellendirme keyfiyetine odaklanılmıştır. Bu çerçevede İbn Âşûr'un özellikle dilbilim açısından kıraatlerin kritik edilip edilemeyeceği noktasında nasıl bir tutuma sahip olduğu incelenerek kıraatler özelinde sergilediği yorum faaliyeti ele alınmış; onun kıraatleri savunma konusunda deliller öne sürüp ısrarlı bir temellendirme faaliyeti ortaya koyduğu görülmüştür. Sahih kıraat birikiminin bir bütün olarak muhafaza edilmesi ve temellendirilmesi konusunda benimsediği usûlde İbn Âşûr, ilk dönemlerden itibaren kıraatlere yöneltilen eleştiriler ve menfi değerlendirmelere karşı çıkan alimleri takip etmektedir. Bununla birlikte o, kıraat temellendirmesinde dilbilimin imkânlarından yararlanıp bu hususta özgün değerlendirmeler ortaya koymuş; kıraatlere yönelik menfi yaklaşımlara çeşitli argümanlardan hareketle eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Onun, dilbilim birikiminden yararlanarak ortaya koyduğu bu faaliyet, dilbilim merkezli kıraat temellendirmesinin (ihticâc) kıraat ilminde sürdürülebilirliği açısından önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Öte yandan kıraatlerin de bir şekilde dilbilimin alanına girdiği gerçeği ve sahih kıraatlere yönelik tenkitlere dilbilimin ilkelerinden hareketle cevap verme tutumu, İbn Âşûr'un kıraatlere yaklaşımında dilbilim verilerini dikkate almasının temel saiklerindendir. İbn Âşûr'a göre kıraatleri dilbilim açısından kritik etme girişimlerinin, dilbilim verilerini "bütünüyle" dikkate almaksızın yapılması, salt eleştiri ve tezyif şeklinde bir tavır ortaya çıkarmıştır. Onun dilbilimi dikkate alarak yaptığı kıraat savunusunda ise bu tarz eleştiri tutumuna alternatif bir kıraat tasavvurunun merkeze alındığı anlaşılmaktadır. Böylece onun klasik münazara tekniklerini de kullanarak bir çeşit meta analiz-sentez yaptığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, sahih kıraatlere yönelik yapılan dilbilimsel eleştirilere karşı İbn Âşûr'un kullandığı dilbilimsel argümanlar ve bu argümanlardan hareketle ortaya koyduğu ihticâc faaliyetinin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda İbn Âşûr'un ihticâc faaliyeti çerçevesinde kıraat farklılıklarının dilbilimsel temellerine yer vermesi, kıraatlerde ihticâc olgusunun modern dönem tefsir literatüründeki yansımaları temsil etmesi bakımından önemlidir. Onun uygulamaya döktüğü bu ihticâc faaliyetinde birçok hüccet unsurundan yararlandığı görülmektedir. İbn Âşûr, âyetlerdeki kıraat farklılıklarını genellikle dilbilim zemininde temellendirme yoluna gitmekle birlikte bunu tek bir kriter olarak addetmemekte; kıraatleri temellendirirken rivayet ilkesinin yanı sıra sarf ve nahiv kurallarına da bir hüccet unsuru olarak müracaat etmektedir. Makale hacmi dikkate alınarak konu İbn Âşûr'un kıraatleri sarf ve nahiv ilminin verileriyle temellendirme yönteminin tespiti ve bu hususta geliştirdiği müdafaa faaliyeti ve yöntemi ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca dilsel hüccetlerden sarf ve nahiv unsurlarına odaklanılmış; naklî hüccetler ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma, kıraatleri temellendirme (ihticâc) konusuna hasredilmesine ek olarak yöntem/usûl ve içerik bakımından daha önceki araştırmalardan ayrılmaktadır. Yapılan literatür araştırmasında başlık ve içerik yönünden *-et-Tahrîr ve't-tenvîr*'e hasrettiğimiz- çalışmamızla doğrudan ilişkili müstakil herhangi bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. İlgili literatürdeki bu tablo, sahih kıraatlere yöneltilen dilbilim temelli tenkitçi yaklaşım tarzının temel argümanlarının tespiti ve bunlara İbn Âşûr'un aynı bilimin verileriyle cevap mahiyetinde serdettiği değerlendirmelerinin kapsamlı bir şekilde araştırılmasının önemi ve gereğini göstermektedir. Çalışmada, kıraat farklılıklarının hüccet olgusu çerçevesinde incelenebilmesi için doküman incelemesi, betimleme, tümevarım ve örneklemeye yöntemlerine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, İbn Âşûr, İhticâc, Dilbilim.

JUSTIFYING THE QIRĀ'ĀT THROUGH ŞARF AND NAHW IN IBN 'ĀSHÛR'S TAFSİR: A LINGUISTIC METHODOLOGICAL STUDY

Abstract

In his commentary al-Tahrîr wa't-tanwîr, Ibn 'Āshûr follows a specific method for the justification of the qirā'ât. In this study, the focus is on the way he justified the authentic qirā'ât in line with this method. In this framework, Ibn 'Āshûr's attitude towards the issue of whether qirā'ât can be criticised or not, especially in terms of linguistics, has been examined and his interpretation activity in the field of qirā'ât has been discussed; it has been seen that he put forward evidence in defence of qirā'ât and put forward a persistent defence reflex. Ibn 'Āshûr, with the methodological framework he adopted for the preservation and justification of the Sahih qirā'ât accumulation as a whole, follows the scholars who opposed the criticisms and negative evaluations directed against the qirā'ât since the early periods. However, he also utilised the possibilities of linguistics in his defence of qirā'ât and put forward original evaluations in this regard, and he exhibited a critical approach based on various arguments against the negative approaches towards qirā'ât. This activity, which he carried out by making use of his linguistic background, constitutes an important model for demonstrating the viability of linguistically grounded justification of the qirā'ât (ihtijāj). On the other hand, the fact that the qirā'ât somehow belongs to the field of linguistics and the attitude of responding to the criticisms against the authentic qirā'ât based on the principles of linguistics are the main motives of Ibn 'Āshûr's consideration of linguistic data in his approach to the qirā'ât. From this point of view, according to Ibn 'Āshûr, attempts to criticise the qirā'ât in terms of linguistics without taking into account the linguistic data 'in its entirety' lead to an attitude of mere criticism and contempt. On the other hand, in Ibn 'Āshûr's defence of qirā'ât, which he made by taking linguistics into consideration, it is noticeable that he tried to overcome such a method of criticism. Thus, it is understood that he made a kind of meta-analytical synthesis by using classical debate techniques. The aim of this study is to examine the linguistic arguments used by Ibn 'Āshûr against the linguistic criticisms made against the authentic qirā'ât and the ihtijāj activity based on these arguments. In this regard, Ibn 'Āshûr's emphasis on the linguistic foundations of qirā'ât variations within his ihtijāj framework is significant, as it represents the modern-period tafsîr manifestation of the classical concept of ihtijāj in qirā'ât studies. It is seen that he made use of many elements of hujaj in this ihtijāj activity that he put into practice. Although Ibn 'Āshûr generally justifies the qirā'ât variations in the verses based on linguistics, he does not consider this as a single criterion; in addition to the principle of narration, he also refers to the rules of şarf and nahw, which are linguistic instruments, as an element of evidence while justifying the qirā'ât. Considering the volume of the article, the subject is limited to the determination of Ibn 'Āshûr's method of justifying the qirā'ât with the data of the science of şarf and nahw and the defence reflex he developed in this regard. Furthermore, the study restricts itself to linguistic hujaj derived from the domains of şarf and nahw, while transmitted (naqlî) forms of hujja are excluded from its scope. Beyond being dedicated to the topic of ihtijāj in the justification of qirā'ât, this study also diverges from earlier research in both methodology and content. The literature review revealed that no independent study exists that directly corresponds to our research in terms of its subject focus, scope, or content. This picture in the relevant literature shows the importance and necessity of a comprehensive research on the determination of the basic arguments of the linguistics-based critical approach to the authentic qiraat and Ibn 'Āshûr's evaluations in response to them with the data of the same science. In this study, descriptive, inductive and exemplification methods, which are frequently used in social sciences, were applied in order to examine the differences of qirā'ât within the framework of the phenomenon of hujja.

Keywords: Qirā'ât, Tafsîr, Ibn 'Āshûr, Ihtijāj, Linguistics.

GİRİŞ

Modern dönemin önde gelen müfessirlerinden İbn Âşûr (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsirinde kıraat farklılıklarına genişçe yer vermekte;¹ tenkit edilen mütevâtîr kıraatlerin sarfî ve nahvî dayanaklarını ortaya koyarak bu yönde yapılan eleştirilere karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda onun tefsirinde, kıraat vecihlerinin dilbilimle mutabakatına yönelik değerlendirmelere yer verdiği görülmektedir.² Kıraat farklılıklarının manaya olan etkisi ve Kur'an'ın genel üslubuyla uyumunu hüccet çerçevesinde değerlendirerek dilsel geçerliklerini tek tek sıralayan³ İbn Âşûr, kıraatleri temellendirme hususunda hüccet eserlerindeki hâkim anlayışa uygun bir tutum sergilemekte ve bu yaklaşımı derinlikli bir perspektifle sürdürmeye çalışmaktadır.

İbn Âşûr, çoğu zaman naklin yanı sıra kıraatleri, Arap dilinin temel alanlarından nahiv ve sarfla istidlâlde bulunmakta; bazı durumlarda ise muhtelif okuyuşların manaya yaptığı katkıyı öne çıkararak genel bir hüccet çerçevesi çizmektedir.⁴ Bu anlamda İbn Âşûr'un, kıraat farklılıklarını dilbilime konu olan teknik detaylara ilaveten tefsir birikimine ve mana zenginliğine katkı sunan canlı ve dinamik unsurlar olarak değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Zira muhtelif vecihlerdeki anlam incelikleri üzerinden yaptığı çözümlemeler, onun kıraat birikimine yalnızca dilsel bir hadise olarak değil, semantik/anlambilimsel bir hassasiyetle yaklaştığını göstermektedir.⁵ İbn Âşûr'un kıraat ilmine vukûfiyetini gösteren bu yaklaşımı, Kur'an'ın anlam zenginliğini görünür kılma bakımından kıraatlerin nas yorumculuğundaki işlevlerini ortaya koyma arzusunun bir tezahürüdür. Bu bağlamda, onun tefsirinde kıraat farklılıklarını temellendirmek üzere hüccet unsurlarından yararlanma keyfiyetini ve yöntemini tahlil etmek kıraat ve tefsir ilimleri açısından önemli bir araştırma alanı teşkil etmektedir. Söz konusu kıraat birikimini kullanması bakımından İbn Âşûr tefsirinin yöntem merkezli bir çalışma özelinde kritik edilmesi, tefsir-kıraat ilimleri literatüründe kıraat-dilbilim özelinde önemli bir araştırma alanına da işaret etmektedir. Bu doğrultuda

¹ Çalışmada, İbn Âşûr'un kıraatleri ihticâc yöntemine odaklanması sebebiyle müfessirin kıraat birikime yaklaşımı ve bunu tefsirinde kullanma keyfiyetine dönük bir çaba içerisine girilmemiştir. Bu hususta geniş bilgi için bk. Murat Akkuş, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" Örneği* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014), 72-191; a.mlf., "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2015), 152-174.

² Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tünisi İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr: Tahrîru'l-ma'ne's-sedîd ve'tenvîri'l-âkli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd* (Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 7/385; 8/168; 14/59, 202; 16/253; 17/134; 26/100.

³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/252.

⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/217-219; 7/385; 18/290.

⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/102; 24/146.

çalışmada İbn Âşûr'un, ilâhî kelâmın muhtelif okuma biçimleri olan kıraatlerin dokunul(a)mazlığı ilkesini esas aldığı kıraatleri temellendirme (ihticâc) yöntemini tespit etmek hedeflenmektedir. Bu da kıraat/tefsir-dilbilim özelinde yapılacak disiplinler arası nitelikteki araştırmalar nezdinde çalışmanın özgün değerini göstermesi bakımından zikre değerdir.

İbn Âşûr, kıraat ilmini, rivayet aktarımından ibaret bir alan olarak görmemekte; dilbilim, anlambilim ve metodolojik yönleriyle kıraatlerin güçlü bir şekilde temellendirilmesi gerektiği düşüncesini taşımaktadır. Onun metodolojisi hem klasik kıraat usûlüne vukûfiyetini hem de Arap dili ve anlam alanına hâkimiyetini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, İbn Âşûr'un kıraat farklılıklarına yer verme keyfiyeti, kıraatlerde hüccet kavramının modern dönem tefsir geleneğindeki iz düşümünü yansıtmaması bakımından dikkate değerdir. İbn Âşûr, birçok kıraat vechini aktardıktan sonra bunları dil açısından tahlile tabi tutmakta ve kıraatleri savunmak adına istişhâd metoduna başvurmaktadır. Onun bu hususta birçok hüccet unsurundan yararlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda o, kıraatleri temellendirirken daha çok rivayet ilkesini esas almakla beraber dilbilimsel imkânlardan nahiv ve sarf gibi hüccet unsurlarına da müracaat etmektedir. Bu bakımdan o, salt dil kurallarına uygunluğunu bir kıraatin cevâzı için yeterli görmemekte; kıraatleri kabulde senedin sürekliliğini (ittisal) ve Mushaf hattına uygunluğunu bir ön koşul olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla onun, "Kıraatler sonraki-lerin öncekilerden aldığı tabi olunan bir sünnettir. Nasıl bulduysanız öyle okuyunuz."⁶ sözünü ilke edindiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada kıraat-dil ilişkisi bağlamında ihticâc olgusu, İbn Âşûr'un bakış açısı özelinde ele alınıp Kur'an'ın muhtelif okuma biçimleri olan kıraatlerin dayandığı temeller ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bazı sahîh kıraatlere yönelik eleştirilere İbn Âşûr'un verdiği cevaplar ele alınarak onun kıraat temellendirmesine mercek tutulması hedeflenmiştir. Böylece tenkitçi-savunmacı ekseninde gelişen iki eğilimin farklarının belirginleşmesi öngörülmüştür.

Son yıllarda sahîh kıraatlere yönelik eleştirilerin ele alınıp incelendiği akademik çalışmalar yapılmış ve bu alanda hatırı sayılır bir literatür teşekkül etmiştir.⁷ Yapılan incelemede çalışmamıza benzer görünen bazı araştır-

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'ü fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1979), 49-50; Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz ilâ 'ulûmin teteallaku bi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sadr, 1975), 1/170; Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin ve mürşidü't-tâlibin*, thk. Nâsir Muhammedî Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2010), 28.

⁷ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: TDV Yayınları, 2019); Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkid Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2014), 41-69; Necattin Hanay, "Zeccâc'ın Kıraat Tasavvuru ve Kendisine Yöneltilen Tenkitler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015), 152-157; Ali Temel, "Nehhâs'ın

malar tespit edilmiştir. İlk iki araştırma, Murat Akkuş tarafından kaleme alınan “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği⁸ ve “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”⁹ adlı çalışmalardır. Yazar, çalışmalarında İbn Âşûr’un et-Tahrîr ve’tenvîr adlı tefsirinde kıraat birikimine yer verme keyfiyetine odaklanmaktadır. Bu bağlamda sözkonusu çalışmalarda daha çok kıraat-tefsir ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Çalışmamızda ise kıraat farklılıklarının dilbilimsel hüccet argümanlarıyla temellendirilmesi hususu ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan çalışmamız merkeze alınan şahıs (İbn Âşûr) özelinde zikri geçen iki çalışmayla bir benzerlik arzederken; muhteva, yöntem ve odaklanılan alan bakımından ayrılmaktadır. Bir diğer çalışma, Aboubacar Mohamadou tarafından 2019 yılında “İ’tirâzâtü’t-Tâhir İbn Âşûr ale’n-Nuhât fi Kitâbihî et-Tahrîr ve’t-Tenvîr/İbn Âşûr’un et-Tahrîr ve’t-Tenvîr Adlı Eserinde Nahivcilere Yönelik İtirazları” adıyla kaleme alınan makaledir. Bu çalışmada, İbn Âşûr’un daha çok ilk dönem nahiv âlimlerine itirazları Arap Dili ve Belâğati kimliği ile ele alınmıştır. Bu bağlamda terkipler, kelime kökenleri/iştikâk, haberin hazfı, atıf-matufun aleyh ihtilafları, muzâf-muzâfun ileyhın arasına fâsıla girip girmeyeceği meselesi, zarfın harfe müteallik olması, elif-nûn madde-i ve illâ lafzı hakkındaki ihtilaflar gibi nahiv ilminde “Cümle” ve “Harfler” üst başlığı altında ele alınan konular işlenmektedir. Çalışmada, İbn Âşûr’un

İ’râbu’l-Kur’ân’ında ‘Lahn’ Tartışmalarına Konu Olan Kıraâtlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 15/1 (2015), 77-105; Ali Temel, “Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraât Anlayışı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 81-120; Mustafa Kılıç, “Zemahşerî’nin Kıraatleri Kabul Şartları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2015), 149-184; Ayşe Meydanoğlu, “Dilbilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 180-192; Recep Koyuncu, “Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş’in Me’ânî’l-Kur’ân’ı Özelinde Bir Tahlil”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2019), 331-358; Nesrişah Saylan, “Tabersî’nin Kıraatlerin Hüccetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2019), 977-991; Cafer Yerlikaya, “Halef Kıraâtî Özelinde Kıraatlerle İlgili Bazı Tahlil ve Tespitler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020), 307-344; Rifat Ablaş, “Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Amir Kıraatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 39-51; Kadir Taşpınar, “Ebû Amr’ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 117-140; Kadir Taşpınar, “Zemahşerî’nin Sahih Kıraat Eleştirisinde Arka Plan: Zeccâc Etkisi”, *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*, ed. Ömer Aslan - Hasan Özalp (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınevi, 2023); Süleyman Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 134-164; Habip Kalaç, “Ebû Âlî el-Fârîsî’nin el-Hüccce Eserinde Kıraat Olgusu”, *Van İlahiyat Dergisi* 11/19 (2023), 138-154; Mehmet Kılıç - Muhammed Pilgir, “Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: Neşru’l-Kırââtî’l-Âşr Özelinde Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 327-352; İmran Çelik, “Müberra’dın Kıraatlere Yaklaşımı ve Sahih Kıraat Eleştirisi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2024), 125-152; Mustafa Hatipoğlu, “Ahkâmü’l-Kur’ân Literatüründe İhticâc Olgusu: Kurtubî’nin El-Câmî’ li Ahkâmî’l-Kur’ân’ı Özelinde Bir İnceleme”, *Bir Müfessir Olarak İmam Kurtubî’nin Tefsir Metodolojisi*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 304-323; İdris Yiğit, “Hicri İlk Dört Asırda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri”, *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 288-308.

⁸ Akkuş, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği*, 72-191.

⁹ Akkuş, “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”, 151-176.

nahiv âlimlerine itirazlarının mahiyeti, nahiv ilmine hâkimiyeti, bu husustaki yönteminin etki gücü ve üslûbu hakkında bir perspektif sunmakta; ancak kıraatleri temellendirme yöntemine dönük bir gaye güdülmemektedir.¹⁰ Çalışmamız kıraatleri temellendirme (ihticâc) konusuna hasredilmesi yönüyle yöntem/usûl ve içerik bakımından söz konusu çalışmadan da ayrılmaktadır. İlgili literatürdeki bu tablo, sahîh kıraatlere yöneltilen dilbilim temelli tenkitçi bakış açısının temel argümanlarının tespiti ve bunlara İbn Âşûr'un aynı bilimin verileriyle cevap mahiyetinde serdettiği değerlendirmelerinin kapsamlı bir şekilde araştırılmasının önemi ve gereğini göstermektedir.

Çalışmada cevapları aranan temel sorular ise şu şekilde zikredilebilir: Sahîh kıraatleri tenkit konusunda dilbilimcilerin öne sürdükleri argümanların kaynaklık değeri hakkında neler söylenebilir? Muttasıl bir senetle nakledilen sahîh kıraatlerin, dil kurallarından hareketle eleştirilmesinin geçerliliği veya geçersizliği üzerine neler söylenebilir? Ekol merkezli bu tenkit anlayışına İbn Âşûr nasıl yaklaşmaktadır? İbn Âşûr, sahîh kıraatlere yöneltilen tenkitlere hangi argümanlar üzerinden cevap vermektedir? Çalışmada, kıraat farklılıklarının hüccet olgusu çerçevesinde incelenebilmesi için betimleme, tümevarım ve örnekleme yöntemlerine başvurulmuştur. Çalışmada, çizilen plan çerçevesinde ve makale hacmi göz önünde bulundurularak dilsel hüccetlerden sarf ve nahiv unsurlarına odaklanılmış; nakli hüccetler¹¹ ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KIRAAT İLMİNDE İHTİCÂC VE HÜCCET KAVRAMLARI

Kıraat farklılıklarının temellendirilmesi meselesini makul bir zeminde tartışabilmek için öncelikle bu hususla ilgili temel kavramların etimolojik açıdan tahlil edilip aralarındaki ilişkinin belirlenmesi gerekmektedir. Kur'an'ın muhtelif okuma biçimleri olan kıraatlerdeki metodolojik farklılıklar incelenirken, delil getirme aşamasında genellikle "ihticâc" ve "hüccet" kavramlarına başvurulmaktadır. Bu iki kavram kıraat ihtilaflarının kabulü, değerlendirilmesi ve savunulmasında referans alınan temel kavramlar arasında yer almaktadır. Hüccet (حُجَّة), Arapça h-c-c (حَجَّ يَحُجُّ حَجًّا), Bazı nakli hüccet örnekleri için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/175; 2/275-276; 7/105, 385; 8/75; 13/70; 21/127; 23/207.

¹⁰ Aboubacar Mohamadou, "İbn Âşûr'un Et-Tahrîr ve't-Tenvîr Adlı Eserinde Nahivcilere Yönelik İtirazları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 76 (2019), 451-465.

¹¹ Bazı nakli hüccet örnekleri için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/175; 2/275-276; 7/105, 385; 8/75; 13/70; 21/127; 23/207.

fe ulaşmak”¹² anlamlarının yanı sıra “kanıt, delil ve burhan”¹³ gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “hüce” (حُجَّة) olup, lügatlerde genellikle “delil” ve “kanıt” anlamları öne çıkarılmaktadır.¹⁴ “Hüccet” terimi, sadece bir şeyin doğruluğunu belirtmekle kalmamakta; aynı zamanda karşı tarafı ikna edecek veya hasmını susturacak güçte bir delil olma özelliği de arz etmektedir. Nitekim Ezherî’nin (ö. 370/980) hüccetin temel anlamlarından biri olarak “Hüccetin temel fonksiyonlarından (vech) birisi de tartışmada karşı tarafa üstün gelmeyi sağlamasıdır.” anlamındaki “الْوَجْهَ الَّذِي يَكُونُ بِهِ الظُّفْرُ عِنْدَ الْخُصُومَةِ”¹⁵ aktardığı ifade bu durumu destekler mahiyettedir. İstilâhî anlamda ise “Kıraat vücûhâtında yer alan farklılıkları naklî unsurların yanı sıra nahiv, sarf, lügat/lehçe gibi dilsel kurallara arz ederek bu farklılıklardan birinin diğerine tercih edilmesine neden olan illeti ortaya koyan ilim”¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan anlaşıldığı üzere hüccet faaliyetinde kıraat farklılıkları dilsel temelleriyle tahlile tabi tutulup tercih sebeplerinin sistematik biçimde ortaya konulması öngörülmektedir. Bu çerçevede kıraat ilminde “hüccet”, sadece bir delil olmanın ötesinde, kıraat farklılıklarının ilmî bir zeminde değerlendirilmesine imkân tanıyan özel bir disiplin olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Aynı kökten türeyen ihticâc (اِحتِجَاج), “bir görüşü savunmak için delil edinmek ve delillerle desteklemek”¹⁸ anlamındadır.¹⁹ Kıraat ilmi ıstılahında ise “Bir kıraatin meşruiyet zemini tespit edilirken dayanak olarak gösterilen isnat/rivayet zincirlerinin ve resmî’l-mushaf’ın yanı sıra tercihte naklî ve dilsel temelli delilleri ortaya koyma faaliyeti”²⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ihticâc ile hüccetin kıraat ilmi ıstılahında bir kıraat vechinin geçerliliğini ortaya koymak veya o vecih ile ilgili eleştirilere cevap vermek amacıyla ileri sürülen dilsel veya rivayet unsurlarının tamamı-

¹² Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcül-lüğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulfagur Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyin, 1987), 1/303; Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 2/226.

¹³ Luvîs Ma’lûf Yesû’î, *el-Müncid, fi’l-lügati ve’l-a’lâm* (Beyrut: Dâru’n-Neşr, 1986), 118.

¹⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/304.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü’l-lüğa*, thk. Muhammed ‘Avad Mir’ab (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsi’l-Arabî, 2001), 3/251.

¹⁶ Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vucûhi’l-kırâât ve ‘ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Cidde: el-Cemeâtü’l-Hayriyye, 1993), 1/19; Hatice Ahmed Müftî, *Nahvü’l-Kırâati’l-Küfiyyîn* (Beyrut, 1985), 355; Aydın Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), 89.

¹⁷ Abdülaziz b. Süleyman b. İbrahim el-Müzeyni, *Mebâhis fi ‘ilmi’l-kırâât* (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyye, 2011), 153-154; Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, 87.

¹⁸ Yesû’î, *el-Müncid, fi’l-lügati ve’l-a’lâm*, 118.

¹⁹ Bu hususta geniş bilgi için bk. Ezherî, *Tehzibü’l-lüğa*, 3/250; Cevherî, *es-Sihâh*, 1/303; Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1961), 218-219; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/226; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 82. Konuyla ilgili bir çalışma için ayrıca bk. Selvihan Çalyaka - Murat Akkuş, “Kıraat İlminde İhticâc ve Tevcih Olgusuna Dâir Bir İnceleme”, *INCİSS/ Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 10/2 (Kasım 2025), 105-115.

²⁰ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 363-364.

nı kapsamlarına almaları sebebiyle bazı nüanslar dışında aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.²¹ Bununla birlikte ihticâc ile hüccet, kıraatlerin temellendirilmesi sürecinde birbirini tamamlayan aşamaları veya delillendirme faaliyetinin unsurlarını da ifade eden kavramlardır. Nitekim hüccet, kıraat farklılıkları arasında tercih yapmayı mümkün kılan esas dayanağı/illeti temsil ederken; ihticâc, bu dayanağı destekleyen, okuyuşun savunulabilirliğini gösteren tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Tüm bu içerim ve imalarıyla birlikte değerlendirildiğinde her iki kavramın, sahih kıraatlerin temellendirilmesinde naklî ve lugavî hüccet araçlarının işlevsel kılındığı bir faaliyetin yapılmasını mümkün kılan ve bu hususta derinlikli bir analize işaret eden kavramlar olduğu anlaşılmaktadır.

Dilbiliminde belli bir derinlik kazanan alimlerin senet/rivayet yönünden sahih olan bir kıraati lügat, nahiv veya sarf kuralları bakımından zayıf bularak tenkit etmeleri, alimleri kıraat farklılıklarının naklî ve dilsel dayanaklarını tek tek ortaya koymaya sevk etmiştir.²² Hüccet veya ihticâc faaliyeti, tercih edilen veya sıhhati sabit olan bir kıraatin dilsel geçerliliğini ve Arap dilinin zengin birikimindeki yerini ortaya koyma aşamasında devreye girmektedir. Ayrıca hüccet olgusu hem eleştirenler hem de savunanlar açısından metodolojik bir çerçeve ifade etmektedir. Nitekim eleştirenler de savunanlar da dilbilim kaidelerini esas almaktalardır. Öte yandan dilbilim ağırlıklı bakış açısını ön plana çıkaran kimi âlimlerin, bazı sahih kıraatleri kendi ekolünde benimsenen dilbilimsel kriterlere uymadığı gerekçesiyle eleştirdikleri bilinmektedir. Oysaki ekolcü bakış açısı denilebilecek bu tutum yerine -daha geniş çerçevede- Arap dilinin birikimi bir bütün olarak dikkate alındığında, her bir kıraatin bu zengin dilbilimsel ve gramatik havzada bir zemine oturduğu görülür. Bu da kıraatlerin temellendirilmesi hususunda dilin imkânlarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca buradan hareketle lahn²³ tartışmalarında belirlenen dilbilimsel şartın bir tespit unsuru olmaktan ziyade tercih unsuru olduğu belirginleşmektedir. Böylece dilbilim açısından muhtelif kıraat vecihleri lehinde bir yaklaşıma kapı aralanabilir.²⁴

²¹ Bu husustaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 358-375.

²² İlk dönem âlimlerinin kıraatleri eleştirme nedenleri hakkında bir değerlendirme için bk. Yıldız, "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar", 139-154; Yiğit, "Hicri İlk Dört Asırda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri", 297-302.

²³ Lahn kavramının tanımı, ortaya çıkış süreci ve kıraatlere yansımaları hakkında geniş bilgi için bk. İdris Yiğit, *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*, ed. Ali Öge (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 31, 23-63, 65-160.

²⁴ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 405.

2. İBN ÂŞÛR'UN MÜTEVÂTİR KIRAAT SAVUNUSUNUN DİLBİLİMSEL TEMELLERİ

Kıraat farklılıklarının izahı ve temellendirilmesi hususunda kıraat-nahiv ve kıraat-sarf ilişkisi, açıklayıcı ve temellendirici bir kıstas olarak merkezî bir öneme sahiptir. Bu bağlamda İbn Âşûr'un, tefsirinde kıraatlerin temellendirilmesi aşamasında, Arap dilinin temel gramer/nahiv-sarf kurallarından geniş bir şekilde yararlanması dikkat çekmektedir. Müfessirin tefsirine bu perspektiften bakıldığında, kıraatlerin dilbilimsel veriler ışığında derinlemesine analiz edilip gerekçelendirilmesi yönüyle oldukça zengin ve kapsamlı bir içerik sunduğu görülmektedir. İbn Âşûr'un bu yaklaşımında, kıraatlerin sadece ilâhî vahyin farklı okunuş biçimleri olarak değil; aynı zamanda dilbilimsel kurallar çerçevesinde disiplinler arası bir metodolojiyle değerlendirilmesine imkân tanınmaktadır.

2.1 .Nahivle Temellendirme

İbn Âşûr, aralarında ayrıma gitmediği mütevâtir kıraatlerin tamamının rivayet bakımından sabit olduğunu ve anlam zenginliği sağladığını kabul etmektedir. Bu bakımdan o, herhangi bir gerekçeyle sahih kıraatlerin eleştirilemeyeceğini savunmakta ve anlam yönünden ortaya çıkan farklılıkların zenginlik teşkil ettiğini belirtmektedir. Nitekim o, En'âm sûresinde yer alan; {وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ...} ²⁵ âyetteki kıraat farklılıklarını bu bağlamda ele almakta ve kıraat temellendirmesini belli bir metodolojik çerçeve çizerek gerçekleştirmektedir. O, bu kıraati temellendirme hususunda öncelikle âyette geçen tezyîn/تَزْيِين kelimesinin anlamına, ardından bu ifadenin kime nispet edileceğine odaklanmaktadır. İlki, bu nispetin doğrudan şeytanlara yapılmasıdır. Bu durumda çirkin fiil (kız çocuklarının öldürülmesi) şeytanların veya ortak koşulan varlıkların iradesiyle ve arzulasıyla gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle şeytan, müşriklerin sözde tanrılarına/putlarına bu fikri vesvese yoluyla ilham etmiş, onlar da bunu insanlara dayatmışlardır. Şeytanın buradaki fonksiyonu çirkin fiili süslü göstermesidir. Bu durumda isnâd, hakiki (isnâd-ı hakîkî) olmaktadır. İkincisi ise bu çirkin fiili süslemeyi toplumda önder olarak kabul edilen şahsiyetlerin teşvik etmesiyle ve putlara tapmayı meşru gören; hatta onlara birtakım malî haklar tanıyan (Amr b. Lühay ²⁶ gibi) kimselerin tesis ettiği ve aslı olmayan bazı dinî düzenlemelere dayanmaktadır. Bu durumda süsleme eyleminin ortak koşulan varlıklara nispeti mecâz-ı akîl olmaktadır. Zira bu du-

²⁵ el-En'âm 6/137.

²⁶ Putperestliği Arabistan'a sokan kişi. Bk. Abdülkerim Özeydin, "Amr b. Lühay" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/87.

rumda putlar, çirkin fiili süsleme hususunda ikinci veya üçüncü sebep konumunda kabul edilmektedir.²⁷

Ardından İbn Âşûr, mezkûr âyetteki İbn Âmir (ö. 118/736) kıraatine yönelik tenkitlere cevap verebilmek için nahiv ilminin yanı sıra birçok hüccet unsuruna başvurmaktadır. Bunun temelinde, bazı dil âlimlerinin ve müfessirlerin de sonraki dönemlerde benimsediği, Arap gramerine aykırılık iddiası yatmaktadır.²⁸ Müfessir, kıraatin dilsel dayanaklarına geçmeden önce cümlelerin sentaktik çözümlemesini ortaya koymaktadır. Bu çözümlemeye göre İbn Âmir, “زَيْنَ” kelimesini za’nın (ز) dammesi, ya’nın (ي) kesresi ve mechûl formuyla “زَيْنَ”; “قَتْلَ” lafzını nâib-i fâil olarak “قَتْلَ”; “أَوْلَادَهُمْ” ifadesini “قَتْلَ” lafzının mefûlü olarak nasb ile “أَوْلَادَهُمْ”; “شُرَكَائِهِمْ” kelimesini mastarın fâiline nispet edilmesi cihetiyle “قَتْلَ” lafzının muzâfun ileyihi olarak “نِهِمْ” (شُرَكَائِهِمْ) izafe edilmiştir. İbn Âmir kıraatinde âyet; {وَكَذَلِكَ زَيْنَ لَكَبِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادَهُمْ} şeklinde telaffuz etmiştir.²⁹ Böylelikle “قَتْلَ” lafzı, fâiline (شُرَكَائِهِمْ) izafe edilmiştir. İbn Âmir kıraatinde âyet; {وَكَذَلِكَ زَيْنَ لَكَبِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادَهُمْ} şeklinde belirlenmektedir.³⁰

Bahsi geçen kıraate göre, muzâf olan “قَتْلَ” kelimesi ile muzâfun ileyihi olan “شُرَكَائِهِمْ” kelimesinin arası “أَوْلَادَهُمْ” lafzıyla ayrılmıştır. İbn Âmir kıraatine göre anlam; “Bunun gibi, müşriklerin çoğuna, ortaklarının müşriklerin kızlarını öldürmesi iyi bir şey gibi gösterildi.” şeklindedir. Mezkûr kıraatte fâil-mefûl ilişkisi bakımından anlam; “Müşriklerin ortaklarının, müşriklerin kızlarını öldürmesi”; cumhûrun kıraatinde ise “Bizzat müşriklerin kendi kızlarını öldürmesi” şeklinde ortaya çıkmaktadır. İbn Âşûr, İbn Âmir kıraatine yönelik tenkitlere geçmeden önce girizgâh mahiyetinde bazı hususlara dikkat çekmektedir. Bu çerçevede o, Şâm Mushafı’nda kelimenin yâ (ي) harfiyle resmedildiğini aktarmakta ve bu durumu kesre ile “شُرَكَائِهِمْ” şeklinde okunan kıraati dikkate aldıklarına hamletmektedir. Zira bilindiği üzere imamlar, fesahat sahibi olup kıraatleri senetle aktarma hususunda son derece ti-

²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/99.

²⁸ Bazı eleştiriler için bk. Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ali el-Fârisî, *el-Hüccet li'l-kurrâ'i's-sebâ*, thk. Bedruddin Kahveci - Beşir Cüveycâbi (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), 3/410-411; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî en-Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/33; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü'r-râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, ts.), 1/272; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Gâlib el-Muhâribî İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/349-350; Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki'ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 2/70.

²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/102. Ayrıca bk. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-sebâ*, thk. Ferid Muhammed b. Azzûz (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 2016), 352; Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 2/263; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât* (Medine: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013), 5/2103.

³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/102.

tiz kimselerdi. *Şâm Mushafı*'nda “شُرَكَائِهِمْ” kelimesinin eliften sonra yâ suretinde resmedilmesi, hemzenin meksûr olduğunu göstermektedir. İbn Âmir kıraatinde anlam; “müzeyyin/şeytan/putlar, müşriklerin çoğuna ortaklarının çocuklarını öldürmesini süslü gösterdi.” şeklinde olmaktadır. Öldürme eyleminin şirk koşulan ortaklara nispeti, mecâz-ı aklî türünden bir nispettir. Bu isnadın iki şekilde izahı mümkündür: İlki, öldürme eylemi putlara kurban sunmak amacıyla yapılmışsa bu durumda ortaklar öldürme eylemine sebep olmaktadırlar. İkincisi ise kız çocuklarını öldürme uygulamasını onlara meşru gösteren kişilerin; Amr b. Lühay ve ondan sonra gelenlerin tesis ettiği şirk inancını temsil etmesi sebebiyle bu yönde isnat söz konusudur. Buradaki öldürme eyleminden kasıt, kız çocuklarını diri diri gömmek anlamındaki “ve'd” ise ortaklar bu öldürme eyleminin sebebidir. Ancak öldürme eylemi putlara bir kurban sunmak amacıyla yapılmışsa -ki bilindiği üzere putlara kurban kesmenin bir temeli bulunmamaktadır- bu durumda ortaklar dolaylı bir sebep olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle ortaklar sebebin sebebi sayılmaktadır. Zira bu uygulama, şirk inancının dinî ritüellerinden biridir.³¹

Öte yandan İbn Âşûr, bu kıraatte sözün fesahatini zedeleyecek herhangi bir kusurun bulunmadığını belirtmektedir. Zira i'râb, kelimelerin manalarını ve cümledeki konumlarını tayin etmektedir. Bu kelimelerin i'râbı ise merfû, mansûb ve mecrûr olması bakımından farklılık arz etmekte; ancak herhangi bir kapalılığa yol açmamaktadır. İ'râb alametleri de açıkça kelimelerin üzerinde görünmektedir. Bu bakımdan İbn Âşûr'a göre kelimelerin bu şekilde bir dizilimi, fesahati zedeleyecek bir karışıklık sayılmamaktadır. Müfessir, bu hususta başka eserlerde pek rastlanmayan bir hüccet unsuruna başvurmaktadır. İbn Âmir kıraatinin fesahate engel teşkil etmediğini Ferezdak'a (ö. 114/732)³² ait bir beyitten verdiği örnekle temellendirmektedir. Bu bağlamda Ferezdak'ın “İnsanlar arasında onun gibisi, ancak bir hükümdar olabilir... Annesinin babası hayattadır; babası ise onunla yaşıt gibidir.” anlamında “وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مَمْلُوكًا ... أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ” beyitini örnek vermektedir. Ferezdak'ın bu beyiti yapı bakımından ta'kid³³ içerdiği için eleştirilmiştir. Anlam bakımından açık olmakla birlikte benzer birçok zamirin mercii sorunu ve alışılmadık terkipler nedeniyle belagat açısından

³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/102.

³² Ferezdak, Emevîler devri âlimlerinden olup, eski üslûb üzerine şiirler kaleme alan üç büyük hiciv şairinden biridir. Geniş bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, “Ferezdak” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/373-375.

³³ Fesahat kuralları bakımından ta'kid, anlamı güçleştiren bir kapalılık ve yapısal karmaşıklık içeren ifadeler için kullanılmaktadır. Bk. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 62; Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Naîm Zarzûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987), 1/421.

fesahat kurallarını zorlayacak bir söyleyiş örneği olarak kabul edilmektedir. Bütün bu değerlendirmelere yer veren İbn Âşûr, İbn Âmir kıraatinin muzâf ile muzâfun ileyhin arasına fasıla girmesi dışında bilinen kullanımlara aykırılık teşkil etmediğini ve fesahat kurallarını zedeleyecek kusurlardan da salim olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra o, kıraatteki hitabın son derece açık olduğunu, mefûlun, muzâf ile muzâfun ileyhe yabancı/uzak bir kullanım teşkil etmediğini özellikle vurgulamaktadır.³⁴

İbn Âmir kıraatine yönelik eleştirilerin “*Muzâf ile muzâfun ileyh arasına bir fasıla giremez.*”³⁵ şeklindeki gramer kuralından kaynaklandığı ifade edilmişti. Basra dil ekolüne müntesip çoğu dil âlimi, bunun ancak şiir zarureti sebebiyle câiz olabileceği ön kabulüyle İbn Âmir kıraatini eleştirmektedir.³⁶ Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), bu nedenle İbn Âmir kıraatini kabîh/çirkin olarak nitelendirmektedir.³⁷ Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 338/950) da benzer nedenlerle İbn Âmir kıraatinin lahn olduğunu ileri sürmektedir.³⁸ Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İbn Âmir kıraatinden hoşlanmadığını açıkça dile getirmektedir.³⁹ Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), bunun şiir zarureti sebebiyle câiz olabileceğini gerekçe göstererek İbn Âmir kıraatini tenkit etmektedir.⁴⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144), muzâf ile muzâfun ileyhin ancak şiir zarureti sebebiyle ve zarf-la ayrılabilceğini belirtmektedir. Muzâf ile muzâfun ileyhin tek kelime veya harf-i cer/câr ile mecrûr hükmünde olduğunu dile getirerek kelimelerin harflerini ayırmanın mümkün olmadığını, bu sebeple muzâf ile muzâfun ileyhin de ayrılması gerektiğini dile getirmektedir.⁴¹

İbn Âşûr, önceki alimler tarafından yöneltilen eleştirilere aynı gerekçeyle tefsirinde yer veren ve bu husustaki tenkitçi tutumu sürdüren Zemahşerî'nin kıraat eleştirisine hicvedici bir dille karşılık vermektedir. Bu noktada mecaz yüklü ve edebî yönden sert ifadelerle sarfettiği şu cümleler dikkat çekmektedir: “Zemahşerî, bu konuda abartılı bir söylemle, ortalığı velveleye verecek ve yaygara çıkararak mütevâtir kıraat eleştirisinde bulunmaktadır. Buna da tabiri caizse “Muzâf ile muzâfun ileyh arasına mefûl nasıl girer?” kı-

³⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/102-103.

³⁵ Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/410; Ali b. Yâiş b. Muhammed el-Esedî İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. İmîl Bedî Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/190.

³⁶ Emrullah Ülgen, “Kur’ân’da İrâb Farklılıklarını Ortaya Çıkaran Faktörler ve Bunların Anlam Üzerindeki Etkileri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/11 (2015), 10-12; Ahmet Kütükoğlu, “Kastallânî'nin Mütevâtir Kıraatlere Yönelik Eleştirilere Yaklaşımı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/39 (2018), 183-189; Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, 156-157.

³⁷ Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/310-311.

³⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/33.

³⁹ Ahmed b. Yusuf b. İbrahim Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fî 'ulûmî'l-kitâbî'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5/164.

⁴⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbî'l-Kur'ân*, 1/271.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/70.

lîfını uydurmaktadır. Böylece inkârın tanburu bir nağme daha çalmış oldu/inkâra bir ses daha eklendi.”⁴² O, Zemahşerî’nin bu tutumunun temel nede-nini, bazı mushaflarda “شُرَكَاءُهُمْ” kelimesinin yâ (ي) harfiyle yazıldığını gör-müş olmasına bağlamaktadır. İbn Âşûr’a göre Zemahşerî’nin bu yaklaşımı onun alışıl gelmiş bir tavrıdır. Zira o, nahiv ilminin kurallarına muhalif ola-rak gördüğü her mütevâtir kıraati zayıf gösterme eğilimindedir. Bunun ya-nı sıra o, bazı kıraatleri râvîlerin tercih ve kıyaslarından ibaret görmektedir. Oysa bu kıraatler, sıhhati/doğruluğu sabit olup mütevâtir olarak nakle-dilmiş rivayetlerdir. Öte yandan bu kıraatlerin i ‘râb yapısı da maksadı ifade etmekte olup, fesahate aykırı bir durum teşkil etmemektedir.⁴³ Arap dili ile kıraatler arasındaki ilişkiyi derinlikli bir analize tabi tutan ve Zemahşerî’nin bazı kıraatlere yönelttiği dilbilimsel eleştirileri akıl ve mantık süzgecinden geçiren İbn Âşûr’a göre nahiv kitapları, sadece Arap dilinin yaygın kuralla-rını tespit etmek amacıyla kaleme alınmaktadır. Bununla da iptidai seviye-de dil öğrenenlerin bu kurallar üzerinden Arap diline vâkıf olabilmeleri he-deflenmektedir. Ancak bu kitaplar, Arapların bütün fasih kullanım biçim-lerini kapsamamaktadır. Öte yandan İbn Âşûr’a göre kıraat imamları nahiv âlimlerine delil olup bunun aksi mümkün değildir. Nahiv kuralları yalnızca, dilde nadiren kullanılan ifadeler üzerine sonradan gelenlerin (müvelledûn) kıyas yapmalarını engellemektedir. Nitekim nadirlik, fesahate aykırılık teşkil etmemektedir. Ardından sözü İbn Âmir’in ilmî otoritesine getiren İbn Âşûr, hayli dikkat çekici bir soru sormaktadır. Bu bağlamda onun, “İbn Âmir gibi bir imamın, sadece yazılıştaki harf şekillerine bakarak Kur’an’ı okuyacağı dü-şünülebilir mi?” şeklindeki sorusunda, bu yöndeki tenkitlerin mesnetsiz ol-duğunu ispatlama gayreti göze çarpmaktadır. İbn Âşûr, böyle bir düşünce-nin, Arap dilbiliminin henüz başlangıç seviyesindeki talebeleri nezdinde bi-le kabul görmediğini dile getirmektedir. Ona göre bütün bu hususlar aşîkâr olduktan sonra Mushaf’taki bu yazım şekli, Zemahşerî’yi onun gerekçesi-ni düşünmeye sevk etmeliydi. İbn Âşûr, bu noktada Zemahşerî’yi böyle bir neticeye varamamış olması açısından eleştirmektedir.⁴⁴

Söz konusu kıraat özelinde İbn Âşûr, İbn Atıyye’nin (ö. 541/1147) de mezkûr kıraate yönelik tenkitlerini ele almakta ve bu husustaki eleştirile-rini serdetmektedir. İbn Atıyye, “Bu, Arapların kullanımında zayıf bir kı-raattir.” şeklindeki ifadesiyle mezkûr kıraati eleştirmektedir. Bir başka ifa-deyle bu tür bir ayrımın (muzâf ile muzâfun ileyh arasında fasılânın girme-si) nadir bir kullanım olduğunu dile getirerek İbn Âmir kıraatine benzer bir

⁴² Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/70; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/103.

⁴³ Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/70; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/103.

⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/103.

eleştiri yöneltmektedir.⁴⁵ İbn Âşûr'a göre İbn Atıyye, zikri geçen ifadesiyle bu tür bir kullanımın nadir olduğunu kastetmektedir. İbn Âşûr, bu durumun bir kıraatin zayıflığına hamledilmeyeceğini; zira nadirliğin, fesahati ortadan kaldırmadığını ifade ederek İbn Âtiyye'ye cevap vermektedir. O, İbn Atıyye'nin söz konusu kıraati, aynı âyetin devamında geçen “لِيرُدُّوهُمْ” ifadesiyle temellendirmeyi yeterli bulmayarak uzak görmesini, isabetli olmayan bir değerlendirme olarak addetmektedir. Zira İbn Âşûr'a göre onların, çocuklarını öldürmeyi onlara süslemeleriyle, bu fiilin gerekçelendirilmesi arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Nitekim ta'lil/gerekçelendirme, mecaz yoluyla akıbet/netice için de kullanılabilir. İbn Âşûr, Kasas sûresinde yer alan {فَالْتَفَتَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لَيَكُونَنَّ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا} ⁴⁶ ifadede benzer bir kullanımın bulunduğunu aktararak kanaatini âyetten yaptığı istişhâdla desteklemektedir. Zira âyette de görüldüğü üzere ta'lil her zaman illet bildirmez. İlet (lâm harfiyle yapılan gerekçelendirme) bazen akibette yaşanacak olan olayı (gelecekte bebeğin firavunun başına bela olacağı gerçeğini) ifade etmek üzere mecaz yoluyla kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle illet ifadesi burada akıbet manası için ödünç alınmaktadır.⁴⁷

İbn Âşûr, Taberî'nin (ö. 310/923) kıraatler arasında tercihte bulunma yöntemini de ele almakta ve onun bu tercihinin eleştirel bir bakışla değerlendirilmektedir. Zira Taberî de muzâf ile muzâfun ileyhın arasına fasılanın girmesini Arap örfünde fasih olmayan kabih bir kullanım olarak kabul etmektedir. Bu bakımdan kanaatini; “Cumhûrun kıraatinden başka bir kıraati (İbn Âmir kıraatini) caiz görmüyorum.” şeklinde açıkça izhar etmektedir.⁴⁸ Taberî'nin bu sözünü oldukça cüretkâr bulan İbn Âşûr, onun kıraatler arasında tercihte bulunurken kendini hakem konumuna yerleştirme eğilimine dayandığını aktararak Taberî'ye ciddi eleştiriler yöneltmektedir.⁴⁹

Birçok kıraat âlimi ve müfessir, yukarıda aktarılan eleştirilere -önde gelen âlimler tarafından dillendirilse de- itibar edilmemesi gerektiğini dile getirmektedir. Nitekim sonradan derlenen gramer kurallarının sahih kıraatlerin sıhhatini ortaya koymada tek referans olarak alınamayacağını ifade eden Süyûtî (ö. 911/1505), nahiv âlimlerinin bir kıraatin geçerliliğini veya geçersizliğini meçhul bir beyitle temellendirmelerini yadırgamaktadır. Dilciler-

⁴⁵ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 2/350.

⁴⁶ “Böylece Firavun ailesi onu bulup aldı. Ancak sonunda o, onlar için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı.” *el-Kasas* 26/8.

⁴⁷ Krş. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 2/350; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/103.

⁴⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 12/137-138.

⁴⁹ Krş. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/137-138; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/103.

den farklı bir bakış açısı ortaya koyan Süyûtî'ye göre bir kıraatin sübûtu, o lafzın dilsel sıhhatini belirlemesi bakımından en büyük delildir.⁵⁰

İbn Âşûr, kıraat farklılıklarını hem Arap dilinin yapısal çerçevesi hem de dilin toplumsal kullanımı ve metnin anlamıyla ilişkilendiren bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Nitekim Nisâ sûresinin 4. âyetindeki altı çizili {وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا} kelimedeki kıraat farklılığı etrafında dile getirdiği düşünceler ve yaptığı tahliller bu bütüncül bakışı yansıtmaktadır. O, değerlendirmelerine öncelikle kelimedeki kıraat farklılıklarını aktararak başlamakta, ardından bu hususta dile getirilen görüşlere ve nihayetinde kendi düşüncelerine yer vermektedir. Bu çerçevede âyette yer alan altı çizili kelimeyi kurrânın çoğu nasb/üstün; Hamza (ö. 156/773) ise “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde cer/esre ile okumuştur.⁵¹ Cumhûrun kıraatında, “وَالْأَرْحَامَ” kelimesi, lafza-i celâlin; Hamza kıraatında ise mecrûr zamin üzerine atfedilmektedir.⁵² Hamza'nın “وَالْأَرْحَامَ” şeklindeki mecrûr okuyuşu gerek gramer kuralları gerekse bağlam açısından farklı değerlendirmelere konu olmuş; muhtelif ilim çevrelerinde çeşitli yorum ve tenkitlere maruz kalmıştır. Nitekim özellikle Basra ve Kûfe dil ekollerinin benimsediği kurallar etrafında şekillenen lügavî referansların tespiti hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Âşûr, her iki kıraatin lügavî hüccetini hadis, Arap kullanımı ve dil ekollerinin görüşleri etrafında ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Hamza kıraatine yönelik eleştirilere yer verilecek ardından İbn Âşûr'un bu husustaki itirazları aktarılacaktır.

Basra dil ekolünün kurucu kuşağı âlimlerinden Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre, “harf-i cerrin tekrar etmeksizin mecrûr zamir üzerine atfedilmesi” câiz değildir. Harf-i cerri, tenvîn hükmünde kabul eden Sîbeveyhi, tenvînli bir kelime üzerine atıf yapmayı uygun bulmamaktadır. O, bu görüşüne “فَالْيَوْمَ قَرَّبْتُ تَهْجُونَ وَتَشْتُمُنَا ... فَادْهَبْ فَمَا بَكَ وَالْأَيَّامُ مِنْ عَجَبٍ” şeklindeki şiirle istişhâdda bulunarak bu yönde bir atıf tarzının ancak şiir zarureti sebebiyle mümkün olabileceğini dile getirmektedir.⁵³ Dilbilimci kimlikleriyle öne çıkan müfessirlerden Ferrâ (ö. 207/822)⁵⁴ ve Zeccâc (ö. 311/923)⁵⁵ da bu kıraati lügavî kaidelere aykırı bularak hatalı saymaktadırlar. Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) “matuf ve matufun aleyhin ortak olduğu” yönündeki görüşünü re-

⁵⁰ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*, thk. Ahmed Muhammed Osman (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1424), 3/389.

⁵¹ Dâni, *et-Teyisr*, 332; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/217.

⁵³ Ebû Bişr el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 2/382-393; Nehâs, *Îrâbu'l-Kurân*, 1/197.

⁵⁴ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 1/252.

⁵⁵ Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kurân*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebi (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/6.

ferans alan Zeccâc, benzer nedenle birinin diğerine atfını mümkün görmektedir. Buna karşın o, “مَرَرْتُ بِكَ وَزَيْدٌ” ve “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَبِكَ” şeklindeki bir atfı caiz görmemektedir.⁵⁶ Bu kıraate yönelik menfi tutumunda daha ısrarcı görünen Zeccâc, Hamza'nın okuyuşunu yalnızca Arap dili açısından kabîh/çirkin olmakla sınırlı görmemekte; aynı zamanda bu kıraatin İslâm'ın temel esaslarıyla bağdaşmayan sakıncalar içerdiğini de ifade etmektedir. Bu görüşüne delil olarak da Hz. Peygamber'in, “Atalarınızın üzerine yemin etmeyin” anlamındaki “لَا تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ” hadisini dayanak göstermektedir. Ayrıca o, “Allah'tan başkasına yemin etmek yasaklanmışken akrabalık bağlarına nasıl yemin edilebilir?” diyerek meseleyi itikâdî bir boyuta taşımaktadır.⁵⁷ Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 338/950) da akrabalık bağlarına yemin etmenin mana ve îrâb açısından doğuracağı sakıncalara işaret etmektedir.⁵⁸ Zemahşerî, tefsirinde bu tarz bir atfın isabetli olmadığını aktarmakta ve söz konusu atfın Arap dilinin yerleşik kurallarına uygun düşmediğini belirtmektedir.⁵⁹ Beyzâvî (ö. 685/1286), aynı dilsel tenkit çerçevesinde Hamza'nın mecrûr okuyuşunu tercihe şayan bulmamakta; bir başka ifadeyle zayıf görmektedir.⁶⁰

İbn Âşûr, kelimeyi nasb ile okuyan cumhûrun kıraatine dair değerlendirmesinde, anlamın doğru kurulabilmesi için lafzın başında “اتِّقَاءَ حَقُوقِهَا” tarzında bir muzâf takdirinin makul ve mümkün olduğunu dile getirmektedir.⁶¹ Zira ona göre bu kıraatte, akrabalık bağlarına riayet etmek emredilmektedir. Bir başka deyişle burada her iki anlamı da taşıyan ortak bir kelimeye atf söz konusudur. Cumhûrun kıraati “وَوَلِّقَ مِنْهَا زَوْجَهَا” ifadesine uygun olarak hukukî bir hükmün başlangıcını; bir başka ifadeyle yeni bir şerî hükmü işaret eden anlamla paralellik arz etmektedir. Buna göre anlam; “Allah'tan ve akrabalık bağlarına riâyetsizlikten sâkının!” şeklinde olmaktadır. İbn Âşûr, cumhûrun kıraatini ihticâc bağlamında aktarılan şu rivayetle de desteklemektedir: “Bir gün Allah Rasûlü, Utbe b. Rebîa'ya (ö. 2/624) Fussilet sûresinden bazı âyetler okumuş ve “فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادَ وَثَمُودَ” âyetine⁶² geldiğinde okunan âyetlerden etkilenen Utbe b. Rebîa'yı bir korku kaplamış ve o heyecanla “Allah için ve akrabalık bağı hürmetine senden şunu istiyorum.” anlamındaki “نَاشِدْتُكَ اللَّهُ وَالرَّحِمَ” ifade dilinden dökülmüştür.” Müfessir, burada naklî hüccet unsurlarından hadis ve Arap istimalinde bulunan mezkûr ifadeyle

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfeyyeh (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 5/3; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an*, 2/6-7.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/3; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an*, 2/6-7.

⁵⁸ Nehhâs, *Irâbu'l-Kur'an*, 1/197.

⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/462.

⁶⁰ Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 2/58.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/2; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/217.

⁶² Fussilet 41/13.

Hamza kıraatini desteklemektedir. Nitekim Arap toplumunu muhatap alan Kur'an'ın farklı okuyuşlarında onların kullanımlarını gözetmesi olağan bir durumdur. Bu bakımdan müfessir, rivayetin zahirinden de anlaşıldığı üzere dil kurallarından hareketle Hamza kıraatinin yanlışlanamayacağını ifade etmektedir.⁶³ Dolayısıyla İbn Âşûr'un bu örnek özelinde de görüldüğü üzere rivayet merkezli dil kullanımını kıyas merkezli dil kurallarına öncelendiği anlaşılmaktadır. Bu da onun, kıraatlerde ihticâc olgusunda dilin rivayet kökenli birikimini akıl ve kıyas merkezli birikimine tercih ettiğini göstermesi bakımından anlamlı olup, onun dilbilim verilerini de kendi içlerinde bir hiyerarşiye tabi tuttuğunu ortaya koymaktadır. İbn Âşûr, Hamza kıraatine yönelik tenkitlere Basra dil ekolü müntesiplerinden Müberred'in (ö. 286/900); "Şayet arkasında namaz kıldığım imam böyle bir kıraati okusaydı, namazımı bozup ayakkabılarımı alarak orayı terk ederdim."⁶⁴ şeklindeki ifadesi üzerinden değinmektedir. Müfessir, Müberred'in bu ifadesini "Anlayış kıtlığı ve Arap dilini, 'kendi bildiği kadarıyla' sınırlı tutma kibri" olarak değerlendirmektedir. Müberred'in sözünü aktardıktan sonra İbn Mâlik'in (ö. 672/1274), "harf-i cerrin tekrar etmeksizin mecrûr zamir üzerine atfedilmesini" mümkün kılan görüşüyle isabet ettiğini dile getirmektedir.⁶⁵

Öte yandan İbn Âşûr, Hamza kıraatinde, cahiliye adetlerine bir gönderme bulunulduğunu belirtmektedir. Nitekim Cahiliye döneminde Araplar, birbirlerine akrabalık bağlarını koruma hususunda tavsiyede bulunmalarına karşın akraba haklarını ihmal eder ve gözetmezlerdi. Kardeşlerinden ve amcaoğullarından/akrabalarından olan yetimlere karşı haddi aşarak saldırganlık gösterirler; böylece yaptıkları, söyledikleriyle çelişirdi. Bir başka ifadeyle söylem ve eylemlerinde tutarsız bir tavır takınırlardı. Aynı şekilde onlar, kendileriyle akrabalık bağı bulunan ve bu bağları gözetmeye en layık olan Hz. Peygamber'e dahi eziyet etmekten geri durmamışlardır. Bütün bu gerekçelerle Hamza kıraatinin eleştirilemeyeceğini belirten İbn Âşûr, bu kıraatin kendinden önceki mananın tamamlayıcısı olduğunu dile getirmektedir.⁶⁶

Görüldüğü üzere İbn Âşûr, Hamza kıraatine yönelik eleştirilere başta nahiv ilmi olmak üzere birçok hüccet unsurundan yararlanarak cevap vermektedir. Bu bağlamda o, bir grup âlime göre mezkûr kelimenin mahzûf/gizli bir ögeye matuf olduğunu aktarmaktadır. Zira bu görüşte olanlar, Arapların

⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/218.

⁶⁴ Müberred'in kıraatlere yaklaşımı ve sahîh kıraat eleştirisine dair geniş bilgi için bk. Çelik, "Müberred'in Kıraatlere Yaklaşımı ve Sahîh Kıraat Eleştirisi", 125-150.

⁶⁵ Krş. Ali el-Fârisî, *el-Hüccce*, 3/121; Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâati's-seb'* ve '*ilelihâ ve hiccehâ*', thk. Muhyiddîn Ramazan (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 1/375-376; Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* (İsa Bâbî el-Halebî, ts.), 1/327; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/218.

⁶⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/218.

bununla birbirlerinden istekte bulunmasını nazarı itibara almaktadırlar. Nitekim Arap, bir şey isteyeceği zaman dileğini “نَاشَدْتُكَ اللَّهُ وَالرَّحِمَ” “Allah için ve akrabalık bağı hürmetine senden şunu istiyorum.” şeklinde dile getirmektedir. İbn Âşûr, verilen örnekten de anlaşıldığı üzere mütevâtir kıraatlere yönelik eleştirileri bertaraf etmek amacıyla ihticâc bağlamında nahiv, hadis ve Arap kullanımı (isti‘mâlû’l-Arab) olmak üzere birçok hüccet unsuruna başvurmaktadır. Böylece o, mütevâtir kıraatleri savunmakta, dilcilerin bu kıraatlere yönelttikleri eleştirilerin aynı disiplinin verileri bakımından mesnetsiz olduğunu gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla İbn Âşûr, dilcilerin dilbilim merkezli kıraat eleştirilerini, yine aynı imkân ve aracı dilbilimi dikkate alarak kritiğe tabi tutmaktadır. O, bunu yaparken hem lehte hem de aleyhte ileri sürülen görüşlere yer vermekte, mütevâtir kıraatlerin bütünüyle dil olgusu çerçevesinde tavizsiz bir şekilde eleştirilmesine karşı dilbilimi de dikkate alan bir kıraat temellendirmesi yapmaktadır. O, dilbiliminin temel ilkelerini reddetmeden; bilakis aynı bilimin farklı kurallarıyla kıraatlerin dayanaklarını ortaya koymakta ve dilbilimsel bir mütevâtir kıraat temellendirmesi gerçekleştirmektedir. Ayrıca İbn Âşûr’un, sıhhati sabit muhtelif okuyuşları, âyetleri yorumlamada merkezi konuma yerleştiren bir metodoloji izlediği ifade edilebilir. Böylece onun hüccet unsurlarından nahiv ilmini⁶⁷ mütevâtir kıraatlerin müdafaasında güçlü bir araç ve imkân olarak kullanmakla yetinmeyip anlam ve bağlam odaklı bir değerlendirmeye tabi tuttuğu söylenebilir.

2.2. Sarfla Temellendirme

İbn Âşûr, kıraat farklılıklarını temellendirirken sarf ilminin verilerinden de faydalanmakta ve bu doğrultuda kıraatlerin geçerliliğini savunmaktadır. Nûr sûresinin 57. âyetini bu bağlamda ele almakta ve sarf ilminin kuralları etrafında dil âlimlerinin tenkitlerine karşı çıkmaktadır. Âyette yer alan {لَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ...}⁶⁸ altı çizili ifadeyi kurrânın çoğu muhatap formuyla “لَا تَحْسِبَنَّ”⁶⁹; İbn Âmir, Hamza ve Ebû Hayve (ö. 203/818)⁶⁹ ise gâib formuyla “لَا يَحْسِبَنَّ”⁷⁰ şeklinde okumuşlardır.⁷⁰

İbn Âşûr, kıraatin dilbilimsel çözümlemesini yaptıktan sonra Ebû Hâtim (ö. 255/869), Ebû Cafer en-Nehhâs ve Ferrâ’nın “حُسْبَان” fiilinin iki mefûl al-

⁶⁷ Diğer örnekler için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/87; 6/29; 7/118, 195, 385; 8/168; 24/146; 26/100.

⁶⁸ “Kâfirlerin yeryüzünde Allah’ı âciz bırakabileceklerini zannetme!” en-Nûr 24/57.

⁶⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ* (Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1932), 1/325.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, 12/301; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilgâni el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fuzalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbe’ate ‘aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 2007), 2/302; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

ması gerektiğini ileri sürerek gâib formuyla okunan kıraate yönelik eleştirilerine değinmektedir.⁷¹ Bu çerçevede Ebû Cafer en-Nehhâs ne Basra ne de Kûfe dil ekolüne mensup, Arap dili ve nahiv ilmiyle uğraşan kimselerden hiçbirinin bu kıraatin okunmasına cevaz verdiğine şahit olmadığını; hepsinin buna karşı çıktıklarını belirtmektedir.⁷² Ebû Hâtim, Hamza kıraatini lahn;⁷³ Ferrâ ise zayıf olarak nitelendirmektedir. Ferrâ'nın bu husustaki temel argümanı birinci mefûlün hafzedilmesidir.⁷⁴ İbn Âşûr, mütevâtir kıraatlere yönelik bu ifadeleri cüretkâr bir tavır olarak değerlendirmektedir. İbn Âmir ve Hamza kıraatine göre takdirin; “لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْفُسَهُمْ مُعْجِزِينَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ” şeklinde yapılması mümkündür. Bu durumda anlam; “*Kâfirler yer-yüzünde Allah'ı aciz bırakacaklarını zannetmesinler!*” şeklinde olmaktadır ki bu, Zeccâc tarafından ileri sürülen bir görüştür.⁷⁵ Zira “حَسِبَ” fiili iki mefûlle müteaddi/geçişli kılınmaktadır. Zeccâc'ın görüşünü isabetli bulan İbn Âşûr, hazfın Arap dilinde nadir bir kullanım olmadığını belirtmektedir.⁷⁶ Ferrâ ve Ebû Ali el-Fârisî'ye göre fiilin muhatabı Hz. Peygamber'dir.⁷⁷ Bu görüşe göre “لَا يَحْسِبَنَّ مُحَمَّدٌ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ” şeklinde bir takdir mümkündür. Buna göre “الَّذِينَ كَفَرُوا” birinci; “مُعْجِزِينَ” ifadesi ikinci mefûl olmaktadır. Semîn el-Halebi (ö. 756/1355), hitabın Hz. Peygamber'e râci kılınmasını imkânsız görmekte ve böyle bir tasavvurun Hz. Peygamber'in risâlet göreviyle bağdaşmayacağını; hatta onun bu yöndeki bir düşünceden nehyedildiğini belirtmektedir. Öte yandan Hamza kıraatinin hasen/güzel bir kıraat olduğunu dile getirmektedir.⁷⁸ Semîn el-Halebî, bu yöndeki eleştirilere birkaç açıdan cevap verilebileceğini belirtmektedir: Birincisi, kelâmın siyâkından anlaşılabileceği üzere fâilin gizli olmasıdır. İkincisi, birinci mefûlün mahzûf olmasıdır. Bu durumda “لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْفُسَهُمْ مُعْجِزِينَ” şeklindeki bir takdir imkân dahilindedir. Üçüncüsü ise Kûfe dil ekolü mensupları tarafından kabul edilen “مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ” ifadesinin iki mefûl olarak alınmasıdır.⁷⁹ Zemahşerî, üçüncü tevile uygun olarak “لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَحَدًا يُعْجِزُ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ حَتَّى يَطْمَعُوا هُمْ فِي مِثْلِ ذَلِكَ” şeklinde bir takdirde bulunmaktadır.⁸⁰ Buna göre anlam; “*Kafirler bizzat kendileri böyle bir temennide bulunsalar da hiç kimsenin Allah'ı yeryüzünde aciz bırakacağını zannetmesinler!*” şeklinde olmaktadır. Zemahşerî'nin

⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁷² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/101.

⁷³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/101; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 7/3072.

⁷⁴ Krş. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/259; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁷⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/52; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁷⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/52; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁷⁷ Ali el-Fârisî, *el-Hüccce*, 5/332.

⁷⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 8/435.

⁷⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 8/436-437; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/252.

görüşünü aktaran İbn Âşûr, bu hususta yapılan temellendirmelerin malum olduğunu dile getirerek değerlendirmelerine son vermektedir.⁸¹ Bu ifade-den de anlaşılacağı üzere İbn Âşûr, Zemahşerî'ye yönelik eleştirilerinde tümüyle reddiyeci bir tavır takınmamakta; aksine, onun makul ve mütevâtir kıraatleri destekleyen görüşlerini aktarmaktan imtina etmemektedir. Bu bağlamda tefsirinde bu görüşlere atıfta bulunan İbn Âşûr'un ilmî objektiften ayrılmadığı, son derece hassas ve dengeli bir yaklaşımla meseleleri değerlendirdiği ve metodolojik bir çerçeveye yeniden yorumlayarak aktardığı ifade edilebilir.

İbn Âşûr'un, kıraatleri sarf ilmiyle ihticâc bağlamında temellendirdiği örneklerden biri de Enbiyâ sûresinin 88. âyetinde yer alan { فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَنَجِّنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ } altı çizili kelimenin telaffuzundaki kıraat farklılıklarıdır. Bu çerçevede kurrânın çoğu ikinci nûn'u (ن) isbâtla âyette yer aldığı hâliyle “نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ”; İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809) iki nûn'dan (ن) birinin hafzı ve cîm'in (ج) şeddesiyle “نَجِي الْمُؤْمِنِينَ” şeklinde okumuşlardır.⁸² İbn Âşûr, hatta/yazıda iki nûn (ن) harfinden birinin hafzedilmesini, usûl farklılıkları olarak kabul edilen bazı eda/okuma yönlerinden birine dikkat çekmek amacıyla yapılmış bir işaret olarak değerlendirmektedir. İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be'nin kıraatini; bir nûnla (ن) ve cîm (ج) harfine idğâm ederek okumalarını lâm (ل) harfinin râ'ya (ر) idğâm edilmesine benzetmektedir. Müfessir, ardından sözü mezkûr kıraate yönelik tenkitlere getirmekte ve bu hususta Ebû Hâtim ile Zeccâc'ın görüşlerini aktarmaktadır.⁸³ Zeccâc, zikri geçen kıraatin dilde bir karşılığının bulunmadığını; bu bakımdan hatalı bir okuyuş olduğunu iddia etmektedir. Ebû Hâtim de fâili olmayan bir mefûlû mansûb kılması sebebiyle bu kıraatin lahn olduğunu dile getirmektedir. Bu durumda sanki “نَجِي الْمُؤْمِنُونَ- كَرَّمَ الصَّالِحُونَ” denilmektedir. Yine bu tarz bir kullanım mefûlûn lafzen fâil olarak görünmesine “ضَرْبٌ زَيْدًا بِمَعْنَى ضَرْبٍ” “ضَرْبٌ زَيْدٌ” “Zeyd dövüldü/Dövme eylemi Zeyd'i dövdü” demeye benzetmektedir. Bu kanaate sahip olanlara göre örnek ifadede görüldüğü üzere mefûl lafzen fâilin konumunda değerlendirilmektedir. Oysa bu şekilde bir kullanımın Arap kelimasında bir faydası bulunmamaktadır. Zira “dövme” mastarı dövme fiiline delalet etmektedir. Allah Teâlâ'nın kitabı için bu şekilde bir temellendirmeye (ihticâc) ihtiyaç bulunmamaktadır.⁸⁴ Öte yandan Ebû Ali el-Fârisî de fâili ortadan kaldırarak ve ihfâ edilerek gizlenen ikinci nûn'u

⁸¹ Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/252; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/290.

⁸² Dâni, *et-Teysîr*, 424; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/324; Abdullatif el-Hatib, *Mu'cemu'l-kirâât* (Kahire: Dâru Sa'duddîn, 2002), 6/47.

⁸³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/403; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/134.

⁸⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/403; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/335; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/134.

(nûn-i muhfât) hazfederek, cîm harfine idğâmını câiz görmemektedir. Temel gerekçesi, birinci harfin harekeli, ikinci harfin sâkin olması ve nûn'un, cîm harfine idğâm edilememesidir. Ebû Ali el-Fârisî, bu nedenle mezkûr kıraatin vehm ve galat olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁵ Nûn'un ihfâ edilmesinin/gizlenmesinin sebebi, onun sâkin ve mahrecinin hayşûm/geniz olmasıdır. Bu sebeple resmü'l-mushafta/yazımda hazfedilmiştir; ancak telaffuzda mevcuttur. Dolayısıyla Ebû Ali el-Fârisî, bu kıraatin dilbilim kurallarından hareketle temellendirilmesinde nûn'un hazfedildiği yönündeki görüşü makul görürken; idğâm edildiği kanaatini hata olarak değerlendirmektedir. Bir başka ifadeyle ihfâ değil de idğâm vechiyle okunduğu yönündeki görüşü râvi yanlışlığı olarak görmektedir.⁸⁶

İbn Âşûr, Ebû Hâtım ile Zeccâc'ın tenkitlerini aktardıktan sonra Ebû Ubeyd, Ferrâ ve Sa'leb (ö. 291/904) tarafından mezkûr kıraatin tevcihinin yapıldığını dile getirmektedir. Bu bağlamda yapılan temellendirmeye göre “نُجِّي” kelimesindeki yâ (ي) harfi sâkin kılınmaktadır. Bu kullanım da bir lügate göre “بَقِي-رَضِي” fillerinin sonlarının sakin kılınarak “بَقِي-رَضِي” şeklinde telaffuz edilmesine benzemektedir. İbn Âşûr, bu kullanım için {وَذَرُوا مَا... وَذَرُوا مَا...} ⁸⁷ âyetini şâz kıraat imamlarından Hasan el-Basrî'nin “بَقِي من الرِّبَا” şeklindeki kıraatıyla ⁸⁸ istişhâdda bulunmaktadır. Ebû Ubeyd'e göre ikinci nûn, cîm harfine idğâm edilmektedir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) de Ahfeş-i Asgar'ın (ö. 316/928) kanaatini paylaşarak hüccetini şu şekilde dile getirmektedir: Bu kıraatin aslı ikinci nûn'un fethası ve cîm'in şeddelenmesiyle “نُجِّي” şekline dayanmaktadır. İki misleyn/aynı cins harf peşe peşe geldiği için ikinci nûn, cîm harfine idğâm edilmiş ve kelime “نُجِّي” formuna dönüşmüştür. İbn Âşûr'un aktardığı bir başka tevile göre bazı nahiv âlimleri “نُجِّي” fiilini nâib-i fâil üzerine inşa edilmiş mazi fiil olarak kabul etmektedir. Bu tevile göre nâib-i fâil ya fiilin kökünden türeyen “النَّجَاء” mastarı ya da “وَكَذَلِكَ” ifadesindeki işaret ismine râci olan zamirdir.⁸⁹

SONUÇ

İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsirinde dilbilim merkezli kıraat temellendirmesini merkeze alan bir metodoloji takip etmektedir. Bu bakımdan araştırmada onun dilbilim açısından kıraatlerin kritik edilip edileme-

⁸⁵ Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/259.

⁸⁶ Krş. Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/259-260; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/133.

⁸⁷ “...Faizden kalanı bırakın...” el-Bakara 2/278.

⁸⁸ Ebû Said b. Yesâr Hasan el-Basrî, *Müfredetü'l-Hasan el-Basrî*, thk. Ömer Yusuf Abdulğani Hamdân (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006), 234.

⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/134. Diğer örnekler için bk. 7/40, 105; 11/163, 214; 16/253; 17/134; 18/239.

yeceği noktasında nasıl bir tutum sergilediği incelenerek kıraatler özeline benimsediği yorum faaliyeti ele alınmış ve farklı okuyuş tarzları lehinde deliller öne sürüp ısrarlı bir savunma refleksi ortaya koyduğu görülmüştür. Sahîh kıraat birikiminin bir bütün olarak muhafaza edilmesi ve temellendirilmesi konusunda çizdiği metodolojik çerçeveye İbn Âşûr, ilk dönemlerden itibaren kıraatlere yöneltilen eleştirilere ve menfi değerlendirmelere karşı çıkan alimleri takip etmekle birlikte, kıraat temellendirmesinde (ihticâc) dilbilimin imkânlarından yararlanıp bu hususta özgün değerlendirmeler ortaya koymuştur. Onun, modern dönemde klasik dilbilimden yararlanarak ortaya koyduğu bu faaliyet, dilbilim merkezli kıraat temellendirmesinin kıraat ilminde sürdürülebilirliği açısından önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Dilbilim merkezli kıraat temellendirmesi hususunda belli bir metodoloji takip ettiği anlaşılan İbn Âşûr'un, kıraat birikimine yaklaşımında bazı önemli noktalar öne çıkmaktadır. Evvel emirde İbn Âşûr'un, kıraatlerin meşruiyet zeminini tayin ve tespit etme hususunda ısrarlı bir tutum takındığı görülmektedir. Onun bu yaklaşımında kıraatlerin ilahî vahyin bir parçası olduğuna yönelik kabulüne dayanan kıraat tasavvurunun etkisi bulunmaktadır. Nitekim o, Kur'an'ın muhatap kitlesine tanınan hitap genişliği kapsamında kabul ettiği kıraat farklılıklarını yedi harf ruhsatından kaynaklanan bir kolaylık ve zenginlik olarak değerlendirmektedir. Üstelik kıraatlerin de -lehçelerle irtibatlı olmaları bakımından- bir şekilde dilbilimin alanına girdiği gerçeği, İbn Âşûr'un kıraatlere yaklaşımında dilbilim verilerini dikkate almasının temel saiklerindendir. Buradan hareketle İbn Âşûr'a göre kıraatleri dilbilim açısından kritik etme girişimlerinin, dilbilim verilerini "bütünüyle" dikkate almaksızın yapılması, salt eleştiri ve tezyif şeklinde bir tavır ortaya çıkarmaktadır. Buna karşın İbn Âşûr'un dilbilimi de dikkate alarak yaptığı kıraat temellendirmesinde ise bu tarz bir eleştiri yönteminin aşılmaya çalışıldığı göze çarpmaktadır. Öte yandan İbn Âşûr'un, kıraatleri temellendirme metodolojisinde dilin rivayet kökenli birikimini akıl ve kıyas merkezli birikimine tercih ederek ilk dönem dilbilimcileri arasında yer alan Sibeveyhi, Ferrâ, Zeccâc ve müfessir kimlikleriyle öne çıkan Taberî, İbn Atıyye, Zemahşerî gibi âlimlerden ayrıştığı tespit edilmiştir. Ayrıca İbn Âşûr'un, sıhhati sabit muhtelif okuyuşları, âyetleri yorumlamada merkezi konuma yerleştirdiği, anlam ve bağlam odaklı bir metodoloji izlediği saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Ablay, Rifat. "Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Amir Kıraatine Dilbilimsel ve Eleş-

- tirel Yaklaşımları”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 39-51.
- Akkuş, Murat. “Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2015), 151-176.
- Akkuş, Murat. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” Örneği*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.
- Ali el-Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li’l-kurrâ’i’s-seb’a*. thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1993.
- Bayraktutan, Osman. “Kıraatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkîd Meselesi”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2014), 41-69.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’âşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, 1997.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcül-luğa ve şihâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta’rîfât*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Çalyaka, Selvihan - Akkuş, Murat. “Kıraat İlminde İhticâc ve Tevcîh Olgusuna Dâir Bir İnceleme”. *INCISS / Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 10/2 (Kasım 2025), 105-115.
- Çelik, İmran. “Müberred’in Kıraatlere Yaklaşımı ve Sahih Kıraat Eleştirisi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2024), 125-152.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teyşîr fi’l-kırââtî’s-seb’a*. thk. Ferîd Muhammed b. Azzûz. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilgânî el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi’l-beşer bi’l-kırââtî’l-erbe’ate âşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 2007.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ’ulûmin teteallaku bi’l-kitâbi’l-âzîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sadr, 1975.
- Ergin, Ali Şakir. “Ferezdak”. 12/373-375. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü’l-lüğa*. thk. Muhammed ‘Avad Mir’ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, 2001.

- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hanay, Necattin. "Zeccâc'ın Kıraat Tasavvuru ve Kendisine Yöneltilen Tenkitler". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015), 164-184.
- Hasan el-Basrî, Ebû Saîd b. Yesâr. *Müfredetü'l-Hasan el-Basrî*. thk. Ömer Yusuf Abdulğani Hamdân. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006.
- Hatîb, Abdullatîf. *Mu'cemu'l-kırâât*. Kahire: Dâru Sa'duddîn, 2002.
- Hatipoğlu, Mustafa. "Ahkâmü'l-Kur'ân Literatüründe İhticâc Olgusu: Kurtubî'nin El-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir İnceleme". *Bir Müfessir Olarak İmam Kurtubî'nin Tefsir Metodolojisi*. ed. Zeki Keskin. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr: Tahrîru'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîri'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abduş-Şâfi. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirâzî. *el-Mûdah fî vucûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. 3 Cilt. Cidde: el-Cemeâtü'l-Hayriyye, 1993.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1979.
- İbn Yâiş, Ali b. Yâiş b. Muhammed el-Esedî. *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşeri*. thk. İmîl Bedî Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-âşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Müncidü'l-mukriin ve mürsidü't-tâlibin*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2010.
- Kalaç, Habip. "Ebû 'Alî el-Fârisî'nin el-Hücce Eserinde Kıraat Olgusu". *Van İlahiyat Dergisi* 11/19 (2023), 138-154.

- Kastallânî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kırâât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2013.
- Kılıç, Mehmet - Pilgir, Muhammed. "Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: Neşru'l-Kırââtî'l-Aşr Özelinde Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 327-352.
- Kılıç, Mustafa. "Zemahşerî'nin Kıraatleri Kabul Şartları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2015), 149-184.
- Koyuncu, Recep. "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'ânî'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2019), 331-358.
- Kudat, Aydın. *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfeyyeş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kütükoğlu, Ahmet. "Kastallânî'nin Mütevâtir Kırâatlere Yönelik Eleştirilere Yaklaşımı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/39 (2018), 171-210.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccehâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2013.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'e-Risâle, ts.
- Meydanoğlu, Ayşe. "Dilbilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 177-192.
- Mohamadou, Aboubacar. "İbn Âşûr'un Et-Tahrîr ve't-Tenvîr Adlı Eserinde Nahivcilere Yönelik İtirazları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 76 (2019), 451-465.
- Müftî, Hatice Ahmed. *Nahvü'l-Kırâatî'l-Küfiyyîn*. Beyrut, 1985.
- Müzeynî, Abdulaziz b. Süleyman b. İbrahim. *Mebâhis fi 'ilmi'l-kırâât*. Riyad: Dâru Künuzi İşbiliyye, 2011.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. "Amr b. Lühay". 3/87-88. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Mufaddal. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1961.
- Saylan, Nesrişah. "Tabersî'nin Kıraatlerin Hücetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2019), 977-991.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ülûm*. thk. Naîm Zarzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. İbrahim. *ed-Dürri'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*. thk. Ahmed Muhammed Osman. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1424.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taşpınar, Kadir. "Ebû Amr'ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 117-140. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.1189453>
- Taşpınar, Kadir. "Zemahşeri'nin Sahih Kıraat Eleştirisinde Arka Plan: Zeccâc Etkisi". *Bütün Yönleriyle Zemahşeri*. ed. Ömer Aslan - Hasan Özalp. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınevi, 2023.
- Temel, Ali. "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâat Anlayışı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 81-120.
- Temel, Ali. "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında 'Lahn' Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 15/1 (2015), 77-105.
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin b. Abdillâh. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. İsa Bâbî el-Halebî, ts.
- Ülgen, Emrullah. "Kur'ân'da İ'râb Farklılıklarını Ortaya Çıkaran Faktörler ve Bunların Anlam Üzerindeki Etkileri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/11 (2015), 7-32.
- Yerlikaya, Cafer. "Halef Kırâati Özelinde Kırâatlerle İlgili Bazı Tahlil ve Tespitler". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020), 307-344.

- Yesû'î, Luvis Ma'lûf. *el-Müncid, fi'l-luğati ve'l-a'lâm*. Beyrut: Dârü'n-Neşr, 1986.
- Yıldız, Süleyman. "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 134-164.
- Yiğit, İdris. "Hicri İlk Dört Asırda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri". *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 288-308. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629101>
- Yiğit, İdris. *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*. ed. Ali Öge. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Abdulcelîl Abdüh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.